

SCHWARCZWÖLDER ÁDÁM

ABSZOLUTIZMUS VAGY

RÖGÖS ÚT

DEÁK A HÁZNAGYI SZOBÁBAN

Szontagh Pál, Érkövy Adolf, Pulszky Ferenc, Zichy Manó és Kovács László képviselők az idős, adomázó Deák Ferencet hallgatják a régi Képviselőház háznagyi szobájában.

A „haza bölcse” szerette bölcsességét pípázgatás közben elmondott, velős, élcés, de mindig jellemző történetek formájában továbbadni, a hozzá intézett kérdésekre is gyakran adomával felelt.

A kiegyezést megelőző években a Deák fémjelzte mérsékelt politikai elit arra buzdított, hogy a magyarság ne kezdjen reménytelennek tűnő harcot, ne dédelgessen csalfa álmokat, hanem az aktuális helyzetből hozza ki a lehető legjobb kompromisszumot – ezen törekvésüket pedig siker koronázta.

Azon, persze, hogy a kiegyezés megvalósult formája az elérhető maximum volt-e, természetesen lehet vitázni, ahhoz azonban nem férhet kétség, hogy az 1867-et követő évtizedek páratlan gazdasági és kulturális fejlődést hoztak, valamint a magyarság Kárpát-medencén belüli pozícióinak fokozatos erősödését eredményezték.

Mindehhez azonban röögös út vezetett, az 1850–60-as években korántsem volt egyértelmű, hogy a történelem folyama a Habsburg-dinasztia és a magyarság között meg egyezésbe vagy újabb konfrontációba fog-e torkollni.

ALKOTMÁNYOSSÁG?

A KIEGYEZÉSIG

AZ IFJÚ FERENC JÓZSEF CSÁSZÁR 1853-BAN MAGYAR HUSZÁRTÁBORNAGYI EGYENRUHÁBAN, A MAGYAR KORONÁZÁSI JELVÉNYEKSEL

A szabadságharc végóráiban Szemere Bertalan és közvetlen munkatársai által Orsova határában elásott koronázási ékszereket a császáriak szinte azonnal keresni kezdték, a rejték hely leírását azonban csak 1853-ban sikerült megszereznie Kempen rendőrminiszternek egyik magyar kémje, Wargha István segítségével. Az erősen megrongálódott ékszereket rejtő ládát végül 1853. szeptember 8-án találták meg.

mussal kívánta párosítani a központosítást. Ezzel szemben a magyar ókonzervatívok, majd az 1860-as évektől már a szélesebb politikai elit által ajánlott alternatíva a két egyenjogú állam szövetsége, azaz a dualizmus volt.

JANUS-ARCÚ RENDSZER

A legyőzött, alávetett Magyarországon az 1850-es években nem volt lehetséges nyilvános politizálásra. A magyar szabadságharc leverésével az egész birodalmat sikerült lecsendesítenie az ifjú I. Ferenc József császárnak és nagy hatalmú miniszterelnökének, Felix zu Schwarzenberg hercegnek. A Habsburg Birodalmat az 1849. márciusi olmützi alkotmány értelmében szervezték újjá: a jogait bécsi értelmezés szerint „eljátszó” Magyarországot koronartományokra és kerületekre bontva betagolták az egységesen kezelt Osztrák Császárságba. Am az olmützi alkotmány bármilyen „csőkevényes” volt is, mégiscsak alkotmány volt.

Hogyan lehetne a nacionalizmus évszázadában egyben tartani a soknemzetiségű – tizenegy nagyobb nemzet által lakott – Habsburg Birodalmat úgy, hogy nagyhatalmi állása is megmaradjon? A kérdésre sürgető volt választ találni Bécsben, mert az 1848-as forradalmi hullám kis híján elsöpörte a Habsburgok évszázados uralmát a Duna-medencében. Az 1849–1867 közötti időszakot egyfajta útkeresésként is értelmezhetjük, ugyanis Ausztria vezetői több alternatíva közül választhattak. Az egyik politikai koncepció szerint egy etnikailag ennyire tarka birodalmat csak erős centralizációval lehet egyben tartani, míg a másik irányzat a föderalizmus valamelyik – tartományi vagy nemzeti alapon szervezett – formáját tartotta célra-

zetőnek. Az egyik tábor – elsősorban az osztrák-német polgárság – alkotmányossággal, a másik – az udvar, a katonai körök és a bürokraták – abszolutiz-

MEGTORLÁS

Még folytak a harcok 1849 nyarán, amikor kezdetét vette a „lázas” megtorlása. A haditörvényszékek hozzávetőleg 500 halálos ítéletet hoztak, ezek közül mintegy 150-et hajtottak végre, a többi várfofogságra változtatták. Október 6-án Aradon kivégezték a 13 honvéd főtitstet, valamint Pesten Batthyány Lajos grófot. A volt honvédseregből 40-50 ezer főt besoroztak a császári haderőbe, 1850-ben azonban már sokat leszereltek közülük, illetve lehetővé tették a szolgálat pénzbeli megváltását is. A hosszú várfofogságra ítélték száma elérte az 1200-at, az 1852-ben, 1854-ben és 1857-ben kelt amnesztiarendeletek azonban lényegesen csökkentették ezt a számot. 1859-ben szabadlábra helyezték az utolsó elítélteket is, akik zárt birtokaikat is visszakaphatták.

A Habsburg Birodalom polgári népességének megoszlása nemzetiség szerint az 1850/51-es népszámlálás adatai alapján

Osztrák-német	21,54%
Cseh, morva, szlovák	16,02%
Olasz, ladin, friauli	15,42%
Magyar	13,49%
Ruszin	8,04%
Román	6,79%
Lengyel	5,61%
Szerb	3,92%
Horvát	3,62%
Szlovén	3,19%
Egyéb	2,36%

Az olmützi alkotmány az egyéni állampolgári jogok tekintetében liberális szellemű volt, biztosította például a törvény előtti egyenlőséget, és az összes feudális jellegű alárendeltséget eltörölte. Az államszervezet tekintetében azonban az alkotmányosság csak igen korlátozottan érvényesült. Rendelkezett ugyan törvényhozó testületről, ám ezt sosem hívták össze, s az uralkodó hatalmának egyértelmű túlsúlyt biztosított.

A császár és a Schwarzenberg-kormány számára azonban még ezek a névleges kötöttségek is elfogadhatatlannak voltak. 1851. december 31-én a szilveszteri pátens tudatta az alattvalókkal, hogy a császár hatályon kívül helyezi az olmützi alkotmányt, és a saját kezébe veszi a törvényhozó és a végrehajtó hatalmat is. Ezzel kezdetét vette a neoabszolutizmus évtizede,

ALEXANDER VON BACH BÁRÓ (1813–1893)

A polgári származású ügyvéd 1848-ban csatlakozott a bécsi forradalomhoz, több kormányban is viselt miniszteri tisztséget, azonban már ekkor sem volt a demokratikus eszmék híve. Igazságügyi, majd belügyminiszterként tökéletesen megtestesítette a neoabszolutizmus Janus-arcúságát, igyekezett előmozdítani a birodalom közigazgatási, gazdasági, igazságügyi modernizációját, viszont egy erősen centralizált, egységes, osztrák-német vezetésű államban gondolkodott. 1859-ben, az észak-itáliai vereség után távoznia kellett posztjáról.

amelyet a rendszert fémjelző Alexander Bach belügyminiszter után gyakran Bach-korszaknak is nevezünk. Schwarzenberg 1852. április 5-i halála után Ferenc József nem nevezett ki új miniszterelnököt, s a kormány gyakorlatilag nem volt egyéb, mint a császár tanácsadó testülete.

Míg politikai téren a neoabszolutizmust a forradalmat követő önkényuralmi reakció, addig gazdasági-társadalmi szempontból modernizációs szándék vezérelte. Bár az önkényuralmi rendszer az egész birodalom – s benne Magyarország – gazdasági és társadalmi modernizációjára törekedett (például a céhek eltörlése, a belső vámhatárok felszámolása, a közteherviselés

megvalósítása, a jobbágyfelszabadítás befejezése, szakszerű népszámlálások lebonyolítása stb.), ez a berendezkedés magyar szempontból természetesen teljesen elfogadhatatlannak számított. A Deák Ferenc és Eötvös József fémjelzte, Magyarországon maradt liberális politikusok köre a fegyveres ellenállás gondolatát egyértelműen elvetette, azt további katasztrófák előidézőjének tartotta. A jogfolytonossághoz, az ország 1848 tavaszán kiharcolt törvényes jogaihoz viszont ragaszkodtak, bíztak benne, hogy a nemcsak Magyarországon, hanem az egész Habsburg Birodalomban népszerűtlen neoabszolutista rendszer magától is megbukik, és akkor majd eljön a cselekvés ideje.

NEOABSZOLUTIZMUS ÉS PASSZÍV ELLENÁLLÁS

Bár Deák Ferenc sosem hirdette meg a passzív ellenállást, magatartását sokan így értelmezték. Anton Schmerling birodalmi igazságügyi miniszter ugyanis 1850 tavaszán felkérte, hogy vegyen részt az új magánjogi kódex elkészítésének munkálataiban. Deák azonban válaszában leszögezte: „a közelmúlt idők gyászos eseményei után oly állapotok között, melyek még jelenleg is uralkodnak, lehetetlenség, hogy én nyilvános ügyekben közreműködhsek”. Miután Deák levelét leköszölte egy bécsi lap, ezt többen a passzív ellenállásra való buzdításként értelmezték. Kehidai birtokát Deák 1854-ben eladta Széchenyi Istvánnak, aki cserébe nagyvonalú életjáradékot biztosított az egyébként igen puritán természetű Deák számára. Deák ezt követően Pestre, az Angol Királynő szállóba költözött, s kis lakosztálya fontos találkozóhellyé vált. (Deák egykori szobájának berendezése napjainkban is megtekinthető a Nemzeti Múzeumban.)

A passzív ellenállást azonban csak a jómódú, anyagilag független birtokosok engedhették meg maguknak. A 19. század végére viszont a korábbi, önkényuralmi rendszerrel szembehelyezkedő passzív ellenállás valóságos nemzeti mítosszá vált. „A passzív ellentállásnak az értékét nálunk némileg túlbecsülték, másrészt meg nem is volt ez annyira általános, mint magunkkal elhitetni szeretnénk” – állapította meg 1911-ben a jeles publicista Halász Imre. Az újabb kutatások is arra mutattak rá, hogy az 1848 előtti tisztviselői kar túlnyomó része az 1850-es években is a helyén maradt, ez különösen megyei és járási szinten figyelhető meg.

1849–1853 között a megyék és járássok hivatali apparátusában a „Bach-huszároknak” mindössze 23-25%-a érke-

A „BACH-HUSZÁROK” EGYENRUHÁJÁNAK TERVEZETE, 1852

A Bach-korszak tisztviselőinek az egész birodalomban az illető tartomány jellegzetes viseletét kellett hordaniuk, Magyarországon ezért nevezte el őket a köznyelv Bach-huszároknak. A köztudatban elterjedt állásponttal ellentétben azonban a magyarországi politikai igazgatás alkalmazottainak a korszakban mindössze egynegyede érkezett Magyarországon kívülről, őket is a nemzetiségi vidékeken alkalmazták.

JOHANN KEMPEN VON FICHTENSTAMM BÁRÓ (1793–1863)

Haynau ajánlására 1849-ben Ferenc József őt nevezte ki a csendőrség főfelügyelőjévé, amit az önkényuralmi rendszer egyik fő támaszává fejlesztett. 1852-től kezében összpontosult valamennyi rendészeti szerv vezetése, ezeket kivonták Bach belügyminisztériuma alól. Emellett Kempfen 1851-től Bécs katonai parancsnoka is volt. Bach, a rettegett rendőrminiszter mellett a neoabszolutizmus emblematikus alakjának számított, ezért a rendszer 1859-es megrendülése után Ferenc József mindkettőjüket felmentette.

zett a birodalom Magyarországon kívüli területeiről, és ők is főként a nemzetiségi vidékeken nyertek alkalmazást. Ez az arány a Főkormányzóság és más központi hivatalok esetében viszont már 40% körül volt. Az 1848-as vagy még régebbi hivatalnokok helyükön maradását elősegítette, hogy a katonai és polgári teljhatalommal felruházott Haynau már 1849 decemberében és 1850 januárjában jelentősen enyhítette a korábbi tisztviselők igazolási eljárását. Közel száz esetben mutatható ki, hogy hivatalos katonatisztek, akik a szabadságharc alatt honvédségi kötelékbe léptek át és emiatt nem térhettek vissza a császári hadseregbe, megélhetés nélkül maradvá kénytelenek voltak a Bach-adminisztrációban állást vállalni.

AZ OKTÓBERI DIPLOMA ÉS A FEBRUÁRI PÁTENS

A neoabszolutizmus rendszere az 1850-es évek végére megroppant, az amúgy is súlyos gondokkal küszködő államháztartás az 1857-es gazdasági válság következtében kritikus helyzetbe került. Önmagában a folyamatosan ürességtől kongó kincstár még nem győzte meg Ferenc Józsefet a változtatás szükségességéről, az 1859-ben

ANTON VON SCHMERLING LOVAG (1805–1893)

A liberális érzelmű Schmerling 1848 márciusában csatlakozott a bécsi forradalmárokhoz. Ezután a frankfurti német alkotmányozó nemzetgyűlésben képviselte Ausztria érdekeit, július 15-től birodalmi külügyminiszter volt. 1849-ben visszatért Ausztriába, a Schwarzenberg-kormány igazságügyi minisztere lett, nem értett azonban egyet a kabinet abszolutista irányával, ezért 1851 elején lemondott. 1860. december 3-án Ferenc József államminiszterré nevezte ki azzal a feladattal, hogy dolgozzon ki egy mérsékeltlen szabadelvű összbirodalmi alkotmányt. Ez lett a *Februári pátenst*, amelyet az osztrák centralisták ünnepeltek, azonban a magyarok, a horvátok, az olaszok, később a lengyelek és a csehek is elutasították. 1865-re egyértelművé vált az alkotmányos összbirodalmi centralizáció kudarca, ezért július 27-én lemondott.

előtti kormányzerveket (Helytartótanács, Kancellária), minden szinten a magyart jelölte meg hivatalos nyelvként, s az addig külön tartományként irányított Szerb Vajdaság újra magyar közigazgatás alá került volna.

A széles körű és kitarító ellenállás hatására Ferenc József csavart egyet az *Októberi diplomán*, és – az időközben államminiszterré kinevezett Anton Schmerling tanácsára – 1861 februárjában kibocsátotta a *Februári pátenst*, amely tervezet elsősorban az osztrák-német polgárság igényeinek felelt meg, erős centralizáció érvényesült benne, félliberális alkotmányossággal. A miniszterek nem a törvényhozásnak, hanem az uralkodónak tartoztak felelőséggel, a bécsi központi birodalmi tanács (Reichsrat) alsóházába pedig az egyes tartományok delegáltak volna képviselőket, a 343 tagból Magyarországon 85, Horvátországon 9, Erdélyen 26 főt.

AZ 1861-ES ORSZÁGGYŰLÉS

Miután Ferenc József – annak érdekében, hogy elfogadtassa a *Februári pátenst* és megválasztassa a birodalmi tanács küldötteit – a magyar országgyűlést is összehívta, az országban újra felpezsdült a (nyilvános) politikai élet. A hercegprímás elnöklete alatt tartott esztergomi értekezlet döntése nyomán az 1848-as választójogi törvények alapján tartották meg a választásokat, és 1861. április 6-án Pesten megnyílt az országgyűlés. A birodalmi kormányzat

Észak-Itáliában elszenvedett háborús vereség – amelynek következtében le kellett mondani Lombardiáról – azonban már igen. A császár változtatásokat ígért, menesztette a közvélemény szemében leginkább gyűlölt Alexander Bach belügy- és Johann Kempen rendőrminisztert.

Ferenc József az 1860 őszi kiadott *Októberi diplomával* megtette az első lépést az alkotmányosság felé – igaz, ezt ő egyben az utolsó lépésnek is szánta. Édesanyjának, Zsófia főhercegnének azt írta, hogy ugyan „*valami parlamentáris életet fogunk kapni, de a hatalom az én kezemben marad, és az egész jól fog illeni az osztrák viszonyokhoz*”. A birodalom népei persze kevesell-

ték és nem is fogadták el az *Októberi diplomát*, legfőképp a magyarok, pedig az éppen a magyar ókonzervatív arisztokraták mentőötlete volt. A magyar közvélemény azonban nem az ókonzervatívokra, hanem Deákékra figyelt.

A Széchenyi Antal gróf által megfogalmazott tervezet lényegében a birodalom 1848-as forradalmak előtti szerkezetét állította volna helyre: a belbiztosítást, a bíráskodást, valamint a vallás- és oktatásügyet az egyes országok és tartományok jogkörébe utalta, minden egyéb ügyet a birodalom központi kormányzervei intéztek volna egy közös törvényhozó testület (birodalmi tanács) közreműködésével. Magyarországon visszaállították volna az 1848

DEÁK FERENC (1803–1876)

A Batthyány-kormány igazságügyi minisztereként próbálta a bécsi udvar és a magyar kormány közötti ellentéteket tárgyalás útján feloldani, Jellačić támadásával azonban a fegyverek vették át a főszerepet, Deák a kormány többi tagjával együtt lemondott. 1849. január elején az országgyűlés béke delegációt küldött Windisch-Grätzhez, amelynek Deák is tagja volt. A misszió sikertelenségét követően Deák márciusig a megszállt Pesten maradt, közben sikertelenül próbált eljutni Debrecenbe, végül hazatért kehidai birtokára. Mivel távol maradt az események fősodrától, nem kompromittálódott Bécs szemében. Bár hadbíróság elé idézték, felmentették, így a jövő emberévé válhatott.

gyengeségét érezve az országgyűlést megelőző évben az országban jelentős mértékben felerősödött a forradalmi

hangulat. Az 1859-ben kiadott protestáns pátenst a központi kormányzat a magyar protestánsok kitartó, határozott ellenállása miatt 1860. április 15-én visszavonta. Ezekben a napokban, Széchenyi István öngyilkossága (1860. április 8.) után is tömegtüntetésekre került sor. A hazai mérsékeltek mellett azonban ezúttal Kossuth Lajos is azt üzenté haza az ellenállási mozgalom vezetőinek, hogy óvakodjanak minden meggondolatlan lépéstől, mert külföldről nem várható támogatás, egy elszigetelt felkelés pedig eleve kudarcra lenne ítélve.

Az országgyűlésben két párt körvonalazódott, a Deák Ferenc irányította Felirati Párt és a Teleki László vezette Határozati Párt. Abban nem volt köztük nézetkülönbség, hogy mind az *Októberi diploma*, mind a *Februári pátenst* magyar szempontból alkotmányellenes, azokat vissza kell utasítani és ra-

gaszkodni kell az 1848-as jogfolytonossághoz. Különbség csak az elutasítás formájában (felirat, avagy határozat) volt a két csoport álláspontja között. A magyar királyok és az országgyűlés hagyományos kommunikációs formája a leirat–felirat volt. Az elutasítás határozati formája radikálisabb lépés lett volna, bár jogi szempontból elfogadható, hiszen – Telekiék helytálló érvelése szerint – az 1848-as trónváltás a magyar törvények szempontjából érvénytelen volt. Amennyiben viszont az országgyűlés feliratban válaszol a de jure nem király Ferenc Józsefnek, azzal de facto elismeri Magyarország uralkodójának, így tapintatosan meghagyja a lehetőséget a további kommunikációra. Bár a Határozati Párt rendelkezett többséggel a képviselőházban, Teleki László a döntő szavazás előtti éjszakán, 1861. május 7-én öngyilkos lett. A Határozati Párt – melynek élére Teleki halálával unokaöccse, Tisza Kálmán került – végül nem kockáztatta meg a radikális lépést. Megszervezték, hogy a határozat kisebbségben maradjon, így az országgyűlés Deák felirati javaslatát fogadta el.

A feliratban az alkotmányos állapotok, a jogfolytonosság helyreállítását kívánták mindenféle alkudozás előfeltételeként: „*csak mint független szabad ország akarunk velük, mint független szabad országgal érintkezni*”. Továbbá a parlamentnek felelős kormány kinevezését, a sajtószabadság, valamint az országgyűlés adómegajánlási jogának biztosítását sürgették. Ferenc Józsefre természetesen nem hatott Deákék érvelése, a feliratot elutasította, az országgyűlést pedig augusztus 22-én feloszlatta.

A *Februári pátenst* az akkor külön tartományként kezelt Horvátország is visszautasította, így a zágrábi sábor sem delegált tagokat a Birodalmi Tanácsba. A birodalom többi része viszont igen, így az megkezdte munkáját. Ausztriában tehát 1861-től már nem beszélhetünk Ferenc József neoabszolutizmusáról, mert – igaz, korlátozott hatáskörrel – választott, állandó parlament működött. A magyarországi politikusok számára igen tanulságos volt az 1863–64-es erdélyi országgyűlés Nagyszebenben. Ezt az erdélyi magyarok bojkottálták, mert egybehívását nem tekintették törvényesnek. Távol-létükben viszont a szász és a román képviselők elfogadták a *Februári pátenst*, megválasztották követőiket a birodalmi törvényhozásba, törvénybe ik-

TELEKI HALÁLA

Teleki László gróf 1860. november végén magánügyben – kedvesével, özv. Orczy Istvánnéval szeretett volna találkozni – Drezdába utazott. Árnevet használt, a szász hatóságok azonban december 16-án elfogták és átadták Ausztriának. Bécsben Ferenc József elé állították, aki szabadon bocsátotta ugyan, de megeskette, hogy nem utazik külföldre, és átmenetileg tartózkodik a politikától. Főrendként Teleki személyre szóló meghívót kapott az 1861-es országgyűlésre – amit úgy is értelmezhetett, hogy lejárt kényszerű háttérbe húzódásának ideje –, ő azonban inkább képviselővé választotta magát. A Béccsel kötendő alkutól való teljes elzárkózást – az *Októberi diploma* és a *Februári pátiens* határozatban történő elutasítását és az országgyűlés önfelosztását –, a függetlenségbe és az emigrációba vetett bizalmat képviselte és hirdette az országgyűlésben, valamint a szélesebb nyilvánosságban is.

Tapasztalnia kellett azonban, hogy ez a merev megegyezéssel álláspont saját pártjában sem feltétlenül élvez többséget, alvezérei (például Tisza Kálmán, Károlyi Ede és Almásy Pál) nem szerették volna kenyértörésre vinni a dolgot, ők is inkább egyezkedni akartak. Telekit leszavazták és arra kényszerítették, hogy határozati formában ugyan, de fogadja el Deák felirati javaslatának alapelveit. Saját pártja erőltetett tehát rá olyan politikát, amelyhez meg kellett volna tagadnia korábbi életét. A május 8-i képviselőházi szavazás előtti estén is erről folyhatott a vita a Szervita téri Teleki-palotában: testvérei és Tisza Kálmán több órán keresztül gyözködtek Telekit a kompromisszumos megoldás érdekében. A feltehetően zaklatott lelkiállapotban lévő gróf még éjszaka is másnapi beszédén dolgozott, amikor maga ellen fordította pisztolyát.

A drámai körülmények és az időzítés miatt sok kortárs – és nem egy esetben az utókor is – a császári udvar kezét látta Teleki halálában, erre azonban soha semmilyen bizonyítékot nem sikerült felmutatni. Szakszerű rendőrségi nyomozás folyt, amely alapján egyértelmű az öngyilkosság. Ekkor készült először fénykép rendőri helyszínelés során. Bár a jegyzőkönyvet utólag meghamisították – például Tisza Kálmán nem kettő, hanem négy órát töltött a Teleki-palotában –, ez arra vezethető vissza, hogy a Határozati Párt vezetői, valamint Teleki testvérei igyekeztek elhárítani magukról a felelősséget Teleki László mentális összeomlásának előidézéséért.

DEÁK HÚSVÉTI CIKKE PESTI NAPLÓ, 1865. ÁPRILIS 16.

„[...] Arra kell törekedni, hogy mind a birodalom biztossága teljesen eléressék, mind a magyar alkotmány alaptörvényei a lehetőség fenntartassanak, mind a Lajtán túli országok alkotmányos szabadsága kifejtessék és teljesen biztosítsassék. [...] Párhuzamosan a magyar alkotmánnyal megfér a közös uralkodó alatt, a közös védelem mellett a Lajtán túli országok teljes alkotmányos szabadsága is. Nem állnak ezek ellentétben egymással; azt hisszük, hogy megállhatunk egymás mellett anélkül, hogy egymást abszorbeálni akarnánk. [Ennek megfelelően] kézzel leszünk mindenkor törvény szabta úton saját törvényeinket a birodalom szilárd fennállhatóságának biztosságával összhangba hozni, s a Lajtán túli országok szabadságának és alkotmányos kifejlődésének útjában állani soha nem fogunk.”

A PRAGMATICA SANCTIO

Ha meghallja a *Pragmatica Sanctio* kifejezést, a legtöbb magyar talán egyből az iskolásként belésulykolt „nőági örökösödés” szóösszetételre asszociál, ami alapvetően helyes is. Ez a magyar alkotmányos fejlődés szempontjából nagy horderejű dokumentum azonban lényegesen több volt, mint a Habsburgok női ága trónöröklési jogának kodifikálása.

Az 1723. évi I–III. törvénycikket együttesen nevezte el az utókor *Pragmatica Sanctio* névvel, azaz „örök érvényű törvénynek” (először az 1790–1791. évi országgyűlés jelölte ezzel a névvel). Miközben kiterjesztette a trónöröklést a női ágra, azt is szabályozta, hogy a Habsburgok országai „feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul, kölcsönösen és együttesen” örökrendűek és kormányzandók. Emellett megerősítette a magyar rendi alkotmányt is: a király az ország „jogait, szabadságait, kiváltságait s mentességeit, és előjogait, az alkotott törvényeket s helybenhagyott szokásokat megerősíti és meg fogja tartani”.

A *Pragmatica Sanctio* a következő kétszáz évre a Magyarország és a Habsburgok uralma alatt álló többi terület közötti közjogi kapcsolat alapdokumentuma lett, hiszen Deák is erre hivatkozva vezette le a dualizmus közös ügyeit. 1848 nyarán az osztrák kormány és az udvar is a *Pragmatica Sanctio*ra hivatkozva támadta a Batthyány-kormányt, amiért az önálló külpolitikát folytatott és külön hadsereg szervezésébe fogott. A Batthyány-kormány – amelyben Deák és Eötvös is miniszter volt – ugyanis szabadabban értelmezte a *Pragmatica Sanctio*t, és pusztán az uralkodó közösségén alapuló személyi unióban gondolkodott.

FERENC JÓZSEF TRÓNBSZÉDE | 1865. DECEMBER 14.

„Befejezni jövénk, mit uralkodói kötelességeink érzetétől áthathva megkezdettünk; saját személyünkben és így annál sikeresebben szándékunk elosztani azon aggodalmakat, elhárítani azon akadályokat melyek eddig a függő közjogi kérdések elintézését gátolták. [...] a Sanctio Pragmaticában egy kölcsönösen elismert jogalapot választunk kiindulási pontul. [...] Mi ebben találjuk az önállóság okoszerű korlátozását, épp úgy tartalék nélkül elismerjük annak e korlátok közötti jogosultságát. Hasonlóképp érintetlenül kívánjuk fenntartani a Sanctio Pragmaticának a magyar korona épségére vonatkozó határozmányait [...] egybehívtuk e célból Erdélyi Nagyfejedelemségünk országgyűlését, hogy a Magyarország és Erdély egyesüléséről szóló [törvénycikkek] komoly és beható megfontolások tárgyává tétessenek. [...] Felszólítottuk továbbá Horvát- és Tótországok [Szlavónia] gyűlését,

hogy eleve gondoskodjék afelől, miszerint e jelen országgyűlésen kellőleg képviselve legyen. [...] Ez országgyűlés első feladatául kell hogy birodalmunk egyéb országai- és tartományaival közös ügyek tárgyalásának és kezelésének elhatározását sorozzuk. [...] Szoros összefüggésben, sőt elválaszthatatlan kapcsolatban áll e kérdés elintézésével az 1848. évi törvények azon részének átvizsgálata, illetőleg módosítása, mely a fejedelmi jogok hatályára és a kormányzat hatáskörére vonatkozik. [...] Eszközölhető lesz ekképpen, hogy mi is lelkiismeretünkben megnyugtatta a magyar alkotmányt királyi eskünkkel szentesítvén, fültehezzük Szent István apostoli elődünk szent koronáját. [...] Oly tárgyak ezek, melyek a szellemi s anyagi érdekeket tág körben érintik, s melyeknek célszerű rendezése az ország érzékeny hátránya nélkül továbbra alig halasztható.”

BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF.

EÖTVÖS JÓZSEF BÁRÓ (1813–1871)

Liberális reformpolitikus és miniszter, író, az MTA elnöke. Az 1840-es években Eötvös számított a főrendi táblán szerveződő ellenzék egyik vezérének. Az első felelős kormányban vallás- és közoktatásügyi miniszter lett, azonban végig a birodalmi kormánnyal való együttműködés híve volt, a Batthyány-kormány többi tagjával együtt szeptember 11-én ő is lemondott. Bécsbe, majd Münchenbe távozott, ahonnan 1853-ban térhetett haza. Deák Ferenc mellett ő vált a kiegyezés-párti liberális politikai csoport egyik vezetőjévé. A kiegyezési tárgyalások során végig fontos szerepet játszott, Kossuth emiatt őt is bírálta a Kasszandra-levélben. Az Andrássy-kormányban ismét a vallás- és közoktatásügyi tárcát kapta, ő helyettesítette a miniszterelnököt gyakori távollétei alatt. Megkérdőjelezhetetlen tekintélynek örvendett az ellenzék soraiban is.

tatták a románok nemzeti és vallási egyenjogúságát, és (a magyar és a német mellett) a románt is hivatalos nyelvvé nyilvánították.

A birodalmi centralizációt továbbra is elutasító, a '48-ból egyelőre nem engedő Magyarországon az országgyűlés feloszlását követően visszatértek az 1850-es évek kormányzati módszerei, igaz, „csak” ideiglenes (provizórikus) jelleggel, amíg – Schmerling szavaival élve – a magyarok meg nem puhulnak.

KIEGYEZÉS – DE KIVEL?

A következő néhány évben szemmel láthatóan a magyar politikai elitben és Ferenc Józsefben is egyre erősebb lett a hajlandóság kompromisszumra. A császárt elsősorban a külpolitikai és katonai kudarcok, a folyamatos belső elégedetlenség és az államháztartás szinte állandó csődközeli helyzete készítette arra, hogy megpróbálja modus vivendit találni a magyarokkal.

A Deák fémjelezte magyar liberális politikai elit jól mérte fel a nemzetközi helyzetet. Bár Ausztria és az Orosz Birodalom kapcsolata a krími háború (1853–1856) során Ausztria magatartása folytán végzetesen megromlott, ezért egy újabb Magyarországi fegyve-

res felkelés esetén orosz beavatkozásra bizonyára nem került volna sor, a nyugat-európai hatalmak álláspontja alapvetően nem változott az 1849-es helyzethez képest. Ők egy Oroszországot kellően ellensúlyozó, erős Ausztriában voltak érdekelték, nem támogatták volna a teljes magyar függetlenséget. Másrészt Deákék Magyarország belső viszonyait, hangulatát is jól mérték fel. Az amúgy sem túl nagy amplitúdóval működő passzív ellenállás is kezdett kifulladásra, a reménytelen várakozás az ország modernizációjához szükséges politikai konszolidációra, a gazdasági nehézségek és végül – de korántsem utolsósorban – a nemzetiségek önkormányzati törekvései egyre több magyarban érlelték meg a kompromisszum iránti vágyat.

A nemzetiségi kérdés volt ugyanis mindenféle tervezetés kulcsponjtja. A kiegyezést megkötő politikusok mai megítélésekor a közvélekedésben elsősorban azzal az utópisztikus verzióval kell leszámolni, amely szerint a magyarság pusztán önerőből kivívhatta volna a teljes függetlenséget úgy, hogy közben megőrzi hegemoniáját az egész történelmi Magyarország és annak nem magyar ajkú lakosai felett. Ilyen opció hosszabb távon egyszerűen nem létezett. Az 1850-es években a Magyar Királyságban a magyarok aránya 36-38%-ot tett ki. Mindenki élénken élt még 1848–49 emléke, amikor nemcsak az osztrákokkal és az oroszokkal, hanem a Délvidéken a szerb, Erdélyben pedig a román felkelők ellen is harcolni kellett. Vagy a Habsburgokkal és Béccsel, vagy a nemzetiségekkel kellett tehát kompromisszumra jutni.

Mindezzel természetesen az emigráció vezetői is tisztában voltak. Kossuth Lajos sokáig a kütahyai alkotmánytervet tartotta a problémára adandó legelfogadhatóbb válasznak, Klapka György és Teleki László azonban hajlandó lett volna még nála is tovább menni, akár a nemzetiségek teljes egyenjogúsítását és az ország federalizálását is elfogadva. Teleki hazakerülése után is igyekezett korábbi nézeteit képviselni. Ez szerepet játszhatott abban, hogy párttársai közül is sokan elfordultak tőle, mert bár nem szívesen kötöttek volna alkut Ferenc Józseffel, de a nemzetiségekkel még kevésbé.

A magyar politikusok többsége azonban az 1861-es országgyűlés során még igyekezett két vasat tartani a tűzben. Ekkor a nem magyar népek politikai vezetői is készek voltak a meg-

egyezésre, hiszen a neoabszolutizmusban csalódtak, mert korábbi várakozásaikat korántsem elégitette ki. Ahogy akkoriban mondták, 1848-ért ők ugyanazt kapták jutalmul, amit a magyarok büntetésül. A szerbek Karlócán, a szlovákok Turócszentmártonban tartottak nemzeti gyűlést 1861 tavaszán. Viszont mindkét esetben a területi autonómia volt a legfőbb kívánság – éppen az, amit a magyar politikusok többsége a legkevesbé akart megadni. Ettől függetlenül Eötvös József javaslatára a képviselőház egy nemzetiségi törvénytervezet előkészítésére 27 tagú bizottságot állított fel, amelyben 12 nem magyar képviselő is helyet kapott.

A bizottság többsége a nemzetiségi kérdést a klasszikus liberális felfogás szerint, az állampolgári jogegyenlőség alapján szerette volna rendezni, kollektív nemzetiségi jogok és területi autonómia nélkül, első főelvként pedig megállapította, hogy *„Magyarországnak minden ajkú polgárai politikai tekintetben csakis egy nemzetet, a magyar állam történelmi fogalmának megfelelő egységes és oszthatatlan magyar nemzetet képezik”*. A nem magyar ajkúak természetesen teljesen egyenjogú állampolgárok, egyesülési szabadsággal bírnak, nemzetiségi igényeiket azonban csak *„az ország politikai egységének korlátain belül”* érvényesíthetik. Az országgyűlés feloszlata egyelőre ennek a kérdésnek a rendezését is zárójelbe tette, a kiegyezés után, az 1868. évi nemzetiségi törvény tárgyalásakor viszont merítettek az 1861-es tapasztalatokból, és a törvény preambulumban is kifejtették az egységes magyar politikai nemzet fenti elvét.

Ilyen előzmények után készítette el Ferenc József kívánságára 1862–63 fordulóján Apponyi György gróf, országbíró – több konzervatív arisztokrata közreműködésével – a „kiegyenlítési” tervezetét. Az emlékirat a *Pragmatica Sancti*óból következő „egyenjogú dualizmus” alapján képzelte el Ausztria és Magyarország jövőjét, közös ügyekkel, amelyeket delegációk útján intézzenek, javasolta továbbá felelős magyar kormány kinevezését. A tervezetet a bécsi minisztertanács ugyan ekkor még elutasította, viszont fontos kiindulópont lett a későbbi tárgyalások során. Az ausztriai sajtó és a Birodalmi Tanács is sürgette a kormányzatot a magyarországi alkotmányos állapotok helyreállítására és a tárgyalások meg-

APPONYI GYÖRGY GRÓF (1808–1899)

Konzervatív, aulikus politikus, udvari kancellár, országbíró. A forradalom és szabadságharc során végig hűséges maradt a dinasztiahoz. Az 1850–1860-as években az 1848 előtti állapotok visszaállítását szorgalmazó ókonzervatív arisztokrata csoport egyik vezére volt, ő nyitotta meg az 1861-es országgyűlést. Ferenc József megbízásából 1863-ra kidolgozta a dualizmus alapján álló kiegyenlítési tervezetét, amelyet akkor még Bécsben sem fogadtak el.

AUGUSZ ANTAL BÁRÓ (1807–1878)

1843-tól Tolna vármegye alispánja volt, a szabadságharc alatt visszavonult a közélettől. 1849-végétől a Baranya, Somogy és Tolna megyékből összevont kerület főispánja, 1852-től a budai Helytartósági Osztály alelnöke, Albrecht főherceg, magyarországi főkormányzó bizalmasa volt. 1850-ben bárói címet nyert. Ferenc József megbízásából 1864. december–1865. április között több alkalommal tárgyalta titokban Deák Ferencsel.

indítására. Különösen a Moritz Kaiserfeld vezette osztrák liberálisok támadták élesen Schmerling Magyarországgal szemben követett politikáját.

AZ ALKUFOLYAMAT KEZDETE

A bécsi Birodalmi Tanács 1864 novemberében újabb feliratban fordult a kormányhoz a magyarországi alkotmányos állapotok helyreállítása érdekében. Ennek apropóján Deák Ferencsel egyeztetve Eötvös József november 26-án névtelen cikket közölt a bécsi *Wiener Lloyd*ban (november 30-án magyarul is megjelent a *Pesti Napló*ban). Ebben kifejtette, hogy a *Pragmatica Sanctio* alapján *„bizonyos érdekek és ügyek közössége nem tagadható”*, és kilátásba helyezte, hogy *„az 1848-iki törvények bizonyos határozatait, amennyiben ezek a birodalmi érdekekkel ellentétben vannak, módosítsuk”*. Végezetül Deákot idézte, aki szerint *„csak akkor lehetséges a kiegyenlítés, ha Ausztriában Magyarország beolvasztásának szándékától éppúgy megválnak, mint mi a birodalomtól elszakadás szándékától nem tápláljuk”*.

Ferenc József felvette a fonalat, és a következő lépést ő tette meg: 1864 karácsonyán titokban Deák Ferenchez küldte puhatolózni egyik bizalmasát, August Antal bárót. Bár a császár nem fogadta el egyből Deák nézeteit, lehetséges alkualapnak tartotta azokat. August további két alkalommal jött Pestre. Ezzel – egyelőre a színpalok mögött – kezdetét vette a tárgyalás, amelybe idővel Eötvös József, Andrássy Gyula és Lónyay Menyhért is bekapcsolódott. Deák hamarosan a nyilvánosság elé lépett nézeteivel. 1865. április 16-án jelent meg a *Pesti Napló*ban híres cikke, amelyben kifejtette a lehetséges kiegyezés alapelveit, és hangsúlyozta, hogy Ausztria alkotmányossága nem fog csorbát szenvedni a magyar alkotmányosság helyreállításával, sőt a kettő egymást erősíti.

Azt, hogy a gyakorlatban miként képzelte el a kiegyezés megvalósítását, Deák 1865. május elején cikksorozatban fejtette ki a magyar ókonzervatív arisztokraták német nyelvű bécsi lapjában, a *Debatté*ban (a cikksorozatot ténylegesen Ludassy Mór írta a Deákkal folytatott megbeszélés alapján). Eszerint nem Schmerlinggel és a birodalmi kormányzattal, hanem elsősorban az uralkodóval kell Magyarorszá-

nak megegyezésre jutnia. „Magyarország királyába veti reményét, s rendületlen bizalommal most is, mint eddig, tőle várja a jövő üdvét és áldásait. [...] a Pragmatica Sanctio; ez alapította meg valójában a monarchiát, ez képezi a trón szilárd alapját, és a magyar államjognak ez a legfontosabb biztosítéka, [...] erejénél fogva engedelmességek a monarchia valamennyi országai ugyanazon egy uralkodónak. Az első közös ügy ennél fogva a közös uralkodó háztartása. A Pragmatica Sanctio megszabja a monarchia egyes részei kölcsönös védelmi köteletségét. A monarchia közös védelme kétféle: békés és hadi. A békés a diplomáciai, a hadi a fegyveres erőben áll.” Tehát az uralkodó személyén kívül közös a külügy és a hadügy. „A diplomáciát, valamint a hadsereget természetesen csak egységesen lehet vezetni, és valamint csak a közös uralkodót képviselhetik külföldön a követek, szintúgy egyedül ő a közös hadsereg legfőbb hadura.” Deákék természetesen az anyagiakról sem feledkeztek meg. „Ezen közös ügyek ellátására pénz kell. Ebből következik, hogy a közös ügyekre tartozó kiadások, valamint az ugyanezen célra szükséges hitelműveletek szintén közös ügyet képeznek.”

De miként lehetne ezeket a közös ügyeket parlamentáris úton intézni közös parlament nélkül? „Erre vonatkozólag csak abban értünk egyet, amit nem akarunk, és ez: egy központi nagy parlament [...] mely szükségképp az autonómia sírjává válna.” Azt javasolják, hogy teljes egyenjogúság mellett mindkét törvényhozás saját kebeléből válasszon egy testületet, amelyet csak arra hatalmaz fel, hogy a közös ügyeket illetően megegyezésre jusson a másikkal – tehát lényegében lefektetik a későbbi delegációk működésének alapelveit. Deákék elengedhetetlen előfel-

AZ ORSZÁGGYŰLÉS ÜNNEPÉLYES MEGNYITÁSA 1865. DECEMBER 14-ÉN A BUDAI PALOTÁBAN

Ferenc József trónusán ülve olvassa a trónbeszédet az összesereglett képviselők és főrendek előtt. Jól kivehető a trónnal szemközt, egymás mellett álló Deák Ferenc és Eötvös József arca. Az 1848-as törvények értelmében az országgyűlés helyszíne Pest volt, Ferenc József azonban ragaszkodott a királyi palotában tartandó megnyitóünnepséghez.

tételnek tekintették a jogfolytonosság tényleges helyreállítását, vagyis az 1848-as jogi alapot, felelős magyar kormány kinevezését.

A „megoldási művelet” folyamatára vonatkozóan Deákék az egyedüli lehetséges sorrendet az alábbiakban jelölték meg. 1. Az országgyűlést az 1848-as törvények és választójog szerint összehívják; 2. az uralkodó az országgyűlést megnyitó trónbeszédében előadja a birodalom új rendjéről alkotott elképzeléseit; 3. az országgyűlés erre feliratban válaszol, és elkezdődhet az alkotmányos vita arról, hogy Magyarország miként „hajlandó viszonyát a monarchia többi országaihoz törvényes módon megállapítani”.

Ferenc József továbbra sem tette teljesen magáévá Deákék nézeteit, szükségesnek tartotta azonban az alkufolyamat folytatását, ezért 1865 júliusában felmentette Anton Schmerlinget, és a konzervatív-föderalista Richard Belcredit nevezte ki államminiszterré. A császár szeptember 20-án az 1861. februári alkotmányt is felfüggesztette, s összehívta a magyar és az erdélyi országgyűlést.

MEGSZÜLETIK A KOMPROMISSZUM

A magyar országgyűlés 1865. december 14-én nyílt meg Pesten. Hamarosan részt vettek az üléseken Erdély és Horvátország küldöttei is. A képviselőházban Deák hívei nagy többséggel rendelkeztek. A képviselők ragaszkodtak ahhoz – s ezt a trónbeszédre adott feliratban is Ferenc József tudtára hozták –, hogy először helyre kell állítani az 1848-as törvényeket, szintúgy a törvényhatóságokat, valamint felelős kormányt kell kinevezni. Csak ezután kerülhet sor a '48-as törvények módosítására – Ferenc József viszont ezt szerte volna legelső lépésként.

Az országgyűlés a kiegyezési törvényjavaslat kidolgozására egy 67 tagú bizottságot választott, amely egy szűkebb, 15 tagú albizottságra bízta az érdemi munkát. Ez az albizottság 1866. május–június folyamán ülésezett és alapvetően Deák Ferenc javaslatait tette magáévá. Amikor a bizottság elkészült a kiegyezésre vonatkozó javaslatával, már dúlt a háború Ausztria, illetve Poroszország és Olaszország között. Bár az olaszokat tengeren és szárazföldön is legyőzték, a poroszoktól Königrätz és Sadowa mellett július 3-

Kossuth Deákhhoz címzett, személyes hangvételű levelében azzal vádolta 1848-as miniszter társait, hogy a nemzet erejében kételkedve feladták elveik korábbi, szilárd '48-as alapját, átértelmezték és a többi törvénynél magasabb értékűvé emelték a *Pragmatica Sanctiót*, ráadásul éppen akkor, amikor Ausztria vesztes háborúi miatt meggyengült.

„Barátom!

[...] *Mi nemcsak elvrokonok, de barátok is valánk, [...] midőn még egy irányban haladtunk a hazafiúi kötelesség ösvényén. Együtt állottunk őr a nemzet jogai mellett az 1848. évi válság előestéjén, midőn mint miniszter társak közegyetértéssel megköveteltük a bécsi udvartól s kormánytól, hogy »hazánknak törvényes önállása és szabadsága minden tekintetben, a pénz- és hadügyek önálló, független és minden idegen avatkozástól ment kormányzatát is világosan odaértve, nyíltan elismerve és megővva legyen«.*

[...] *Amint akkor a válság percében elváltak útjaink, elválva maradtak tizenkilenc éven át mind e mai napig. Nekem a hontalan bujdosás jutott osztályrészemül; neked a nemzet tiszteletétől s a tényező elemek többségének bizalmától körbezett vezéri szerep. [...] Utunk iránya különbözik, csaknem, mondhatnám ellenkezik. De nem mondhatod, hogy utadban állottam; nem mondhatod, hogy nehézségeket iparkodtam elédbe gördíteni [...].*

Most szólok, és hozzád, és nyíltan szólok, mert úgy látom, [...] hogy nemzetünk a jogfeladások sikamlós meredélyén veszélybe, többre mint veszélybe, halálba sodortatik.

Kossuth ezután hosszabban bírálja a közös ügyeket és a delegációkat, bár némileg pontatlanul jelölve meg azok jogkörét. Szerinte *„Magyarország mindazon magasabb attribútumokból kivétkeztetik, melyek egy országnak állami típus adnak”,* a magyar országgyűlés pedig *„alig lehet egyéb, mint egy megszaporított megyegyűlés”.*

Ezután a volt kormányzó tovább ostromozza Deákat és némileg Eötvös Józsefet is. *„Te – fájdalom – nem bízol a nemzet erejében, [...] elfogadod a jogfeladásokat, miszerint megmentsed, amit megmenthetők vélsz, mert politikád tengelye akörül forog, hogy »el kell fogadni, ami kivihető, miután többet elérni nem lehet«.* De épp ez az, ami ellen úgy a jog, mint a politika nevében tiltakoznom kell. [...] [A jogfeladás] olyan hiba, mely a körülmények által sem menthető.”

Kossuth arra fűzi fel gondolatmenetét, hogy 1848 nyarán, illetve 1861-ben is nagyobb veszélyekkel, erősebb Ausztriával nézett szembe a magyar nemzet, mint 1867-ben. Akkor mégis – Deákkal és Eötvössel együtt – ragaszkodott a teljes önállósághoz. *„[1848 nyarán] a veszéllyel szemben volt-e a minisztériumban, melynek mindketten tagjai voltunk, volt-e az országgyűlésen egyetlen hang is, mely azon most annyi készséggel elfogadott követeléseket [vagyis a közös ügyeket] csak tárgyalásra is méltónak tartotta volna? Nem volt. Az egész minisztérium, Te és Eötvös épp úgy, mint én, s én úgy, mint az egész országgyűlés, indignációval utasítottuk vissza a jogtalan, a nemzeti öngyilkolást kívánó követelést. Te visszavonultál, Eötvös a vihar elől külföldre vonult, én védelemre határoztam el magamat; de a követelt jogfeláldozást egyikünk sem írta alá.*

Jött 1861. Az osztrák hatalom akkor még bizonyos erősebb volt, mint 1867-ben. Mit feleltél a megújított követelésekre? Saját feliratidra utallak. [...] megmondottad a közös érdekű viszonyokra [...], hogy esetről esetre majd intézkedik az ország önállólag. [...] És most állasz reá, mit akkoron elfogadni sem szabadnak, sem kénytelenségnek nem ítéltél? Most, Sadowa után? Most mondod azt, hogy el kell fogadni, mert többre nincs kilátás? Megfoghatatlan! [...].”

án elszenderedett katasztrófális vereség pontot tett a háború végére. Ausztriának le kellett mondania Velencéről, ki kellett lépnie a Német Szövetségből, ami egyértelművé tette, hogy a német egységállam nélküle, porosz vezetéssel fog megalakulni.

A harcok idején a császári család a biztonságosabb Budára költözött, amit az is motiválhatott, hogy a magyarok körében már korábban is népszerű Erzsébet közvetítő szerepet játszhatson, segítsen a feleknek közeledni egymáshoz. Ferenc József – aki július közepén csatlakozott feleségéhez és gyermekeihez – bizonyára aggódott Deák július 19-én esedékes audienciája előtt, hiszen a császár alkupozíciói jelentősen gyengültek. Deák viszont közölte Ferenc Józseffel, hogy a magyar nemzet Königrätz után is csak azokat a jogos igényeit követeli, amelyeket korábban. Ekkor az uralkodó felajánlotta Deáknak a magyar kormány vezetését, ő azonban határozottan visszautasította azt, és Andrassy Gyula grófot ajánlotta maga helyett.

A kiegyezés ügye ideiglenesen mégis megrekedt a háború után, mert az osztrák kormányban és az udvarban még mindig erős pozíciókkal rendelkeztek a centralizmus és a federalizmus hívei, s a kormányfő, Belcredi sem támogatta a dualizmust. A holtpontról csak október végén történt elmozdulás, amikor a korábbi szász miniszterelnök, Friedrich Ferdinand Beust lett Ausztria új külügyminisztere. Hamar egyértelművé tette álláspontját, mely szerint a birodalom jövőjét szilárd talajra kell építeni, ami *„a dolgok mai állása szerint a német és a magyar elem összefogása a pánszlávizmus ellen. Egyszerűen lehetetlen, hogy a kormány támaszát a szláv lakosságban keresse, és ugyanakkor az elidegenített német lakosságtól legyen körülvéve”,* ezért elsősorban a magyarok és az osztrák-németek igényeit kell kielégíteni, akár a szláv federalisták rovására.

A háború miatt még nyáron elnapolt országgyűlést 1866 novemberére hívta újra össze az uralkodó. A utolsó vitás, nehezen áthidalható kérdésekről 1867 januárjában tárgyalt Bécsben Andrassy Gyula, Eötvös József és Lónyay Menyhért az osztrák kormánnyal és Ferenc Józseffel. Ezeket a tárgyalásokon tehát Deák személyesen nem vett részt, és utólag némileg kritizálta is Andrassyékot az adott engedmények miatt. Ferenc József ejtette a '48-as törvényeken kívánt módosítások jelentős részét, a magyar fél viszont a hadügy

kérdésében engedett sokat, elfogadva az uralkodó széles körű legfőbb hadúri jogosítványait.

Az új feltételeket az országgyűlés kiegészítő törvényt előkészítő bizottsága is elfogadta, és ezek alapján módosította a javaslatot. A február 1-jén tartott osztrák kormányülésen a miniszterek többsége elfogadta Beust kiegészítő támogató javaslatát, amelynek indoklása szerint „*a jelen pillanatban, amikor a nemzetiségek törekvései annyira divergensek, amikor lehetetlen, hogy a kormány valamennyinek megfeleljen, akkor az a feladata, hogy azokra támaszkodjék, akiknek a legnagyobb életerejük van, egymáshoz szellemileg közel állnak, és kölcsönös érdekeik közvetlenül érintkeznek, azaz a német és a magyar elemre*”. Belcredi lemondott, Ferenc József pedig Beustot bízta meg a kormány vezetésével.

KÖZÖS ÁLLAM, KÖZÖS ÜGYEK

Ezek után került sor 1867. február 17-én Andrassy Gyula magyar miniszterelnöki kinevezésére. Kormányára február 20-án lépett hivatalba, tagjai között tudhatta Eötvös Józsefet és Lónyay Menyhértet, Deák viszont nem vállalt miniszteri tisztséget sem. Az országgyűlés március–május között tárgyalta és nagy többséggel, 257:117 arányban (22 képviselő távollétében) elfogadta a kiegészítő törvényt. Ferenc Józsefet 1867. június 8-án fényes külsőségek között Magyarország és társországai királyává koronázták a budai Nagyboldogasszony (Mátyás)-templomban.

Az alkotmányos szempontból így már teljesen legitím király ezután szentesítette a '48-as törvényeken fogantatott változtatásokat (1867. évi VII–XI. törvények) és a kiegészítő törvényt (1867. évi XII. törvény) a magyar korona országai és az Ő felsége uralkodása alatt álló többi országok között fennforgó közös érdekű viszonyokról és ezek elintézésének módjáról). Az alapelvek szentesítése után természetesen még nagyon sok részletkérdés várt tisztázásra, az Ausztria és Magyarország közötti gazdasági és pénzügyi viszonyokról zajló tárgyalások 1867 végéig elhúzódtak.

A Habsburg Birodalmat tehát egy közel 20 éves útkereső, kísérletező idő-

FRIEDRICH FERDINAND VON BEUST GRÓF (1809–1886)

Szászország miniszterelnöke 1858–1866 között, a poroszokkal szembekerülve Ausztria mellé állt.

1866 októberében Ferenc József külügyminiszterrel, 1867 februárjában kancellárrá nevezte ki. A Bécsben külföldinek tekintett – és nem utolsósorban protestáns – Beust kinevezése a legfontosabb pozícióba egyértelműen jelezte a császár elhivatottságát a gyökeres változtatások iránt.

szak után végül a magyar politikai elit koncepciója, a dualizmus elvi alapjain szervezték újjá. Ferenc József és az osztrák–német politikusok lemondtak a centralizált összbirodalom, az egységes Osztrák Császárság megvalósításáról, Magyarország pedig feladta a teljes függetlenség, valamint a pusztá perszonálunió vízióját és elfogadta a közös ügyeket.

Mindezt azonban még az osztrák törvényhozással is el kellett fogadtatni, hiszen a Birodalmi Tanácsot még 1865-ben feloszlatta Ferenc József, és csak a kiegészítés létrejötte után, 1867 májusában hívta újra egybe. Államjogi szempontból tehát a kiegészítés egyrészt

Ausztria császára és a birodalmi kormány, másrészt a magyar országgyűlés között jött létre, a másik birodalomfél törvényhozását nem vonták be az alkudozásba. A Reichsrat-ra így tulajdonképpen már csak a tények tudomásulvétele maradt. A Birodalmi Tanácsban többséget alkotó osztrák–német liberálisok – bár sérelmezték, hogy kihagyták őket a tárgyalásokból és egyes részletekkel nem értettek egyet – alapvetően a kiegyezés pártján voltak, így 1867 decemberére a Reichsrat is megalkotta a maga kiegészítő törvényét (Delegationsgesetz), amely természetesen összhangban volt a magyar 1867. évi XII. törvénycikkkel.

A kiegyezéssel a korábban centralizált módon irányított Habsburg Birodalom duális állammá vált, két – legalábbis elvben – szuverén ország, a Magyar Királyság és Ausztria szövetségévé. Két fővárossal, két törvényhozással és két kormánnyal, amelyek a közös ügyeket leszámítva egymástól függetlenül működtek. A két államot a közös kül- és hadügyi politika, illetve a kizárólag ezekhez szükséges pénzügyek kapcsolták össze (a közös pénzügyminiszter csak az osztrák és a magyar pénzügyminiszter által biztosított összegek felett rendelkezett). A közös ügyeket közös miniszterek, illetve a két törvényhozás által kiküldött 60-60 tagú – évente felváltva Bécsben és Budapesten ülésező – delegációk útján intézték. Magyarországnak a közös ügyekhez szükséges összeghez való hozzájárulási aránya (kvóta) a korszakban kezdetben 30%, 1908-tól 36,4% volt – ezért is mondták az osztrákok kritikusan, hogy a magyarok a költségek harmadáért megkapták a jogok felét. A magyar kvóta fokozatos növekedése egyúttal azt is jelzi, hogy hazánk gazdasága gyorsabb ütemben fejlődött, mint Ausztriáé, és ezáltal adóbevételei is gyorsabban nőttek.

Ausztria és Magyarország vám- és kereskedelmi szövetséget is kötött, egyetlen jegybank működött, közös volt a pénz- és mértékrendszer, szabadon mozgott a tőke és a munkaerő. A számok egyértelműen azt mutatják, hogy Magyarország számára ez inkább pozitívumokkal járt, a gazdasági közösség egyáltalán nem valamiféle „félgyarmati” létet jelentett. A két ország közti legerősebb kapcsolatot azonban a közös uralkodó, Ferenc József képezte, aki

Köre rajolta Kazler V.

Nyomda és kiadó tulajdonos Gerhart Henrik, Margarethen Grängasse 32 ^{szám} Bécsben.

Az utánnyomat fentartatik.

A MAGYAR MINISZTERIUM 1867: BEN.

Báró Eötvös József,
közoktatás.

Lónyay Menyhért,
pénzügy.

Gróf Mikó Imre,
közlekedés és közmunka.

Gróf Andrássy Gyula,
miniszterelnök és honvédelem.

Báró Wenkheim Béla,
belügy.

Horváth Boldizsár,
igazságügy.

Gorove István,
kereskedelem, földmívelés és ipar.

Gróf Festetics György,
miniszter a császár oldala mellett.

AZ ANDRÁSSY-KORMÁNY

Az 1867. február 20-án kinevezett Andrassy-kormány tagjai (fentről lefelé, balról jobbra): Andrassy Gyula gróf, miniszterelnök és honvédelmi miniszter, Eötvös József báró, vallás- és közoktatási, Horvát Boldizsár igazságügyi, Wenckheim Béla báró, belügy-, Lónyay Menyhért pénzügy-, Gorove István kereskedelem-, földművelés- és iparügyi, Mikó Imre gróf, közlekedés- és közmunkaügyi, Festetics György gróf, őfelsége személye körüli miniszter. A kormánynak két olyan tagja is volt, akit a szabadságharc alatti szerepvállalása miatt halálra ítélték és jelképesen felakasztottak (Andrassy Gyula mellett Gorove István, aki 1849-ben részt vett a *Függetlenségi nyilatkozat* szövegezésében), négyen többévi kényszerű emigráció után térhettek csak haza, Eötvös József pedig már az első felelős magyar kormánynak is tagja volt.

egy személyben volt osztrák császár és magyar király.

VITÁK A KIEGYEZÉSRŐL

A kiegyezés megszületésétől kezdve lényegében napjainkig viták kereszttüzében áll. A magyarság egy jelentős része ugyanis érzelmileg nem tudott azonosulni a dualizmus rendszerével, és továbbra is a teljes függetlenségről álmodott. A dualista korszakban végig a közjogi kérdés maradt a meghatározó politikai törésvonal, ennek mentén szerveződtek a parlamenti pártok is, a '48-as ellenzék mindvégig támadta a kiegyezésben lefektetett közös ügyi rendszert.

A kompromisszumot tető alá hozó '67-es politikusok véleménye szerint viszont a kiegyezés volt az elérhető, megvalósítható '48. Azt remélték, hogy folytathatják az ország 1848-ban megkezdett modernizálását. A 20. század egyik legjelentősebb magyar történésze, Szeffkú Gyula is ezen az állásponton volt, a *Három nemzedékben* a kiegyezést újkori történelmünk egyik legszerencsésebb alkotásaként értékelte.

Bár a várakozásnál vagy a Dunai Szövetségnél jobb alternatívát az 1860-as években Kossuth sem tudott ajánlani, Deáknak írott, 1867. május 26-án a *Magyar Ujságban* megjelent híres nyílt levelében (*Kasszandra-levél*) súlyos jogfeladásnak minősítette a kiegyezést, amely szerinte egy eleve pusztulásra

ítélt birodalomhoz köti Magyarországot sorsát, a szomszédos népeket pedig elenségeinkké teszi. Élesen támadta Deák politikáját, akit korábbi elveinek – ráadásul céltalan – feladásával vádolt. Kossuth levelére Deák közvetlenül nem reagált, egyik parlamenti beszédében azonban kifejtette: „hiszem azt, hogy [a kiegyezés] sokkal inkább megóvja nemzetünket a végsülyedéstől, mint a bizonytalan eseményekre épített számítás s azon sorvasztó várakozás, mely addig halasztgatja az orvoslást, míg az végsülyedéssel fenyegető helyzetünkben késő lesz”.

Andrassy Gyula miniszterelnök – utóbb közös külügyminiszter – szerint „Magyarországnak mindig voltak közös ügyei az összes monarchiával, a különbség csak az, hogy 1867 előtt mások intézték ezeket nélkülünk és ellenünk, most pedig mi intézzük közösen azokkal, akiket illet”. Horváth Mihály – a jeles történétíró, 1849-ben a Szemere-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere, Kossuth közeli munkatársa, akit Andrassyhoz hasonlóan emigrációja alatt jelképesen felakasztottak – 1868-ban úgy vélte, hogy a viszontagságok után „csak most lőnek valahára oly alapokra fektetve közjogi viszonyaink, melyen alkotmányunk s nemzeti függetlenségünk, mennyire az bennünket, kisszámú és éppen nem kedvező viszonyok közt létező népet okszerűleg megillehet”. Eötvös József szerint „a kiegyezés által Magyarország éppen ál-

HORVÁTH MIHÁLY (1809–1878)

Katolikus címzetes püspök, a 19. század közepének legjelentősebb magyar történésze, kortársai a „magyar Livius” névvel illették. Kossuth elkötelezett híve és egyik legközelebbi munkatársa volt, a *Függetlenségi nyilatkozat* egyik szerzője, 1849-ben a Szemere-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere. A vereség után külföldre menekült, távollétében halálra ítélték és jelképesen felakasztották. A kiegyezés kérdésében viszont fokozatosan szembefordult Kossuth koncepciójával, 1867-ben hazatért és Deák-párti képviselő lett, ő válaszolt Kossuth Deákhöz intézett nyílt levelére.

lami életének legfontosabb ágaira oly befolyást nyert, minőt eddig soha nem gyakorolt. Biztosítja materiális jólétét és szellemi fejlődésének lehetőségét oly mértékben, mint azt eddig nem tehetete”. Eötvös gondolatai nyomán valóban megállapítható, hogy bár a dualizmus korszaka alatt is több politikai és szociális-társadalmi probléma (például a választójog kiterjesztésének elmaradása, földkérdés stb.) maradt megoldatlanul, a fejlődésből pedig nem arányosan részesültek a társadalom különböző rétegei, a kiegyezést követő időszak impozáns eredményeket tud felmutatni, elsősorban (de nem csak) gazdasági és kulturális téren. ♦